

Sebastian Siembora

Późnośredniowieczne importowane czarki typu *Maigelein* z terenu ziem polskich

Mianem czarek typu *Maigelein* określa się niewielkich rozmiarów szklane, miseczkowate naczynia o półkolistym lub cylindrycznym korpusie¹, służące najprawdopodobniej do podawania napojów (ryc. 1). Produkowane były one powszechnie w niemieckim kręgu wytwórczości szklarskiej², głównie w XV i pierwszej ćwierci XVI w.³

Wykonywano je z szkła leśnego, nieodbarwionego w masie⁴, w zamiej-skich hutach⁵ zlokalizowanych w Niemczech i w dorzeczu dolnego Renu. Masa szklana użyta do ich produkcji charakteryzuje się zazwyczaj niskim stopniem klarowności, co przejawia się w widocznych w strukturze naczynia pęcherzykach powietrza oraz wtrętach ciał obcych. Naczynia powstawały poprzez wydmuchanie na pieszczeli z tzw. wolnej ręki (w przypadku okazów o gładkich, cylindrycznych korpusach) lub poprzez ukształtowanie w specjalnej formie z negatywem wzoru⁶.

Część odnalezionych podczas badań archeologicznych czarek ma gładkie, niezdobione korpusy, jednak większość z nich zdobi ornament w postaci ukośnych żeber, żłobkowania, motywu drobnej siatki lub guzków, które w literaturze określane są mianem *Buckelmuster*⁷.

¹ F. Rademacher, *Die deutschen Gläser des Mittelalter*, Berlin 1933, tabl. 22.

² *Glass. A pocket dictionary of terms commonly used to describe glass and glassmaking*, ed. D. Whitehouse, Corning–New York, s. 53.

³ O. Drahatová, *Szkło europejskie*, Warszawa 1984, s. 214.

⁴ Nieodbarwiona masa szklana używana w okresie późnego średniowiecza do produkcji naczyń miała jasnozielony kolor, co wywołane było związkami żelaza zawartymi w nieoczyszczonych surowcach użytych do jej przygotowania, takich jak potaż i piasek.

⁵ A. Polak, *Szkło i jego historia*, Warszawa 1981, s. 55 i n.

⁶ Możliwe było także wytworzenie niektórych wzorów poprzez umieszczenie wydmuchanego na pieszczeli, gorącego i plastycznego jeszcze wyrobu w kształtującej formie, wykonanej np. z drutu.

⁷ M. Milewska, *Późnośredniowieczne i wczesnonowożytne importowane naczynia szklane z zamku w Pucku*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 2007, t. 55, nr 1, s. 8.

Forma miseczki (czarki) w kulturze Europy północnej stanowi zapożyczenie z cywilizacji śródziemnomorskiej. Podobne zabytki, choć o wcześniejszej chronologii, odnotowano bowiem w trakcie prac wykopaliskowych w Koryncji⁸ (XI/XII w.) i w Wenecji⁹ (XII/XIV w.). Przyjmuje się jednak, że klasyczne czarki *Maigelein* (wraz z podobnymi do nich miseczkami typu *napfförmigen Bechern*) stanowią ostatnie z ogniw rozwojowych szklanek wydmuchiowanych w formie¹⁰, często spotykanych w kulturze materialnej okresu dojrzałego średniowiecza na ziemiach niemieckich.

W literaturze zagranicznej czarki *Maigelein* określane są jako powszechne, popularne wyroby okresu późnego średniowiecza i początku czasów nowożytnych¹¹. Znaleźiska kompletnie lub częściowo zachowanych zabytków tego typu znane są z licznych stanowisk Europy północno-zachodniej, m.in. z Lubeki, Brunszwiku, Getyngi, Brugii czy Antwerpii¹², ale ich obecność poświadczona jest także na terenie Skandynawii, np. w Trondheim, Bergen, Lundzie i Uppsali¹³.

Powszechność występowania tych naczyń na wymienionych obszarach kontrastuje z niewielką liczbą znalezisk tego typu znanych z ziem polskich (ryc. 2). Dotychczas fragmenty szkła lub lepiej zachowane partie całych miseczek, które z pewnością można identyfikować z czarkami typu *Maigelein*, odkryto jedynie na siedmiu stanowiskach. Dodatkowo w dwóch miejscach odnotowano ułamki, które ze względu na znaczny stopień rozdrobnienia lub korozji nie pozwalają jednoznacznie określić, jaką formę reprezentowały, ale wykazują pewne cechy formalne, które mogłyby je wiązać z omawianymi naczyniami.

Najliczniejszy i najlepiej zachowany zbiór czarek typu *Maigelein* znany z ziem polskich pochodzi z Pucka¹⁴ (ryc. 3). Podczas prac wykopaliskowych prowadzonych na zamku krzyżackim odkryto tam fragmenty dziewięciu naczyń, które datowane są na ostatnią ćwierć XV i pierwsze dziesięciolecie XVI w. Zachowane średnice wylewów mieszczą się w przedziale od 6,2 do 7,1 cm. Korpus jednego naczynia zdobiony był ukośnymi garbikami, natomiast pozostałe – ornamentem guzowym. Wszystkie obiekty powstały w wyniku wydmuchania w formie.

⁸ O. Drahatová, *Szkło...*, s. 29.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ M. Milewska, *Późnośredniowieczne...*, s. 8.

¹¹ C. Hess, T. Husband, *European Glass in the J. Paul Getty Museum*, Los Angeles 1997, s. 30.

¹² Cf. M. Milewska, *Późnośredniowieczne...*, s. 9.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*, s. 8–10.

Równie liczny, ale znacznie gorzej zachowany zbiór odkryto na zamku w Kole koło Konina¹⁵ (ryc. 4). Reprezentuje go 15 fragmentów czarek datowanych na schyłek XIV, XV i początek XVI stulecia, wśród których w toku analizy formalnej wyróżniono kilka typów, odmian i wariantów. Podstawą wydzielenia typu A była obecność szyjki, typu B – jej brak. Odmiany (a w czarkach pierwszego typu dodatkowo warianty) wyróżniono natomiast na podstawie kształtu szyjki lub formy wylewu. Ich średnice mieszczą się w przedziale od 6,5 do 13,9 cm. Prawie wszystkie zachowane partie korpusów miały ornament w postaci ukośnych lub pionowych żeber, tylko w jednym naczyniu stwierdzono brak zdobienia. Interesująco przedstawia się kwestia barwy szkła, która określona została dla dwóch ułamków jako żółtawa. Zanotowano także dwa szkła bezbarwne. W pozostałych przypadkach korozja uniemożliwiła odczytanie koloru.

Spory fragment czarki typu *Maigelein* odnaleziono także w trakcie prac wykopaliskowych w Gdańsku¹⁶ na stanowisku Lastadia (ryc. 5). Zabytek poprzez analogię jest datowany na połowę XV w. Jego średnica wynosi około 7 cm. Korpus pokrywa ornament siatki drobnych guzków w typie *Buckelmuster*, które powstały w wyniku ukształtowania w formie. Przedmiot wykonano z średniej jakości szkła leśnego o typowej, jasnozielonej barwie.

Jeden fragment zabytku omawianego typu znany jest także z Solca nad Wisłą¹⁷. Jest to górna część miseczki, na której wyróżnić można gładką szyjkę wraz z lekko spłaszczonym obrzeżem¹⁸, lekko nachyloną do wewnątrz naczynia, oraz część zachowanego brzuśca w miejscu jego największej wydętości. Fragment czarki został wydатовany na przełom XV i XVI w. Średnica wylewu wynosi około 10–12 cm. Odnotowano na nim także zdobienia

¹⁵ M. Kwiatkowska, *Czarki szklane z zamku w Kole, woj. Konin (XIV/XV–XV/XVI w.)*, „Zeszyty Muzealne” 1989, nr 1, s. 69–81.

¹⁶ O. Krukowska, *Szkło w badaniach archeologicznych Gdańska*, [w:] *Stan badań archeologicznych miast w Polsce*, red. Z. Borowski, M. Fudziński, H. Paner, Gdańsk 2009, s. 440.

¹⁷ S. Ciepiela, *Zabytki szklane z Solca nad Wisłą od końca XV do XVIII/XIX w.*, „Studia i Materiały z Historii Kultury Materialnej” 1971, t. 45: *Wyroby rzemieślnicze w Polsce w XIV–XVIII w.*, red. Z. Kamieńska, s. 190–191.

¹⁸ Skrajny element szyjki, wylewu lub korpusu, nieskładający się na objętość naczynia, który może być pogrubiony, zaokrąglony lub pionowo względnie ukoście ścięty; może być bezpośrednim przedłużeniem wylewu, szyjki lub korpusu lub może być wysunięty poziomo na zewnątrz (za Ł. Brzeżycka, *Późnośredniowieczne i nowożytne szklane naczynia apteczne odkryte na Starym Mieście w Poznaniu*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici” 1995, t. 22, s. 66).

w postaci pionowych żłobków. Zły stan zachowania uniemożliwił określenie barwy masy szklanej użytej do wyprodukowania przedmiotu.

Interesującym znaleziskiem jest fragment czarki pozyskany w toku prac wykopaliskowych na Starym Mieście w Poznaniu¹⁹ (Plac Kolegiacki 17), datowany na przełom XIV/XV i XV w. Zachowała się górna partia naczynia, w której wyróżnić można wylew o średnicy 9 cm (obrzeże uległo zniszczeniu) wraz z częścią korpusu, który zdobiony jest rzędem lekko skośnych w kierunku dna żeberk. Cechą wyróżniającą omawiany zabytek od znanych z ziem polskich czarek typu *Maigelein* jest zastosowanie do jego ozdoby nitki szklanej umieszczonej dookoła 0,4 cm poniżej krawędzi obrzeża. Jak dotąd taką dekorację odnotowano wyłącznie na znalezisku z Poznania. Przedmiot wykonano ze szkła niskiej klarowności, odbarwionego w masie, poprzez wydmuchanie w formie.

Jakkolwiek z Poznania (Garbary 75/77) znane są jeszcze dwa fragmenty szkielec identyfikowane jako pochodzące z czarek typu *Maigelein*, ich opracowanie jednak nie zostało dotychczas opublikowane²⁰. Wiadomo jednak, że oba fragmenty miały zdobienie żeberkami, podobną formę oraz dane metryczne²¹. Nie opublikowano także wyników opracowań analogicznych zabytków pochodzących z Kruszwicy²², które datowane są na nieco późniejszy okres, tzn. na koniec XVI i początek XVII w.²³ oraz z Lubina²⁴, w przypadku którego również znana jest wyłącznie chronologia określona na przełom XV i XVI stulecia.

Dwa fragmenty szkielec, których szczątkowy stan zachowania oraz silna korozja uniemożliwiają jednoznacznie określenie formy z jakiej pochodziły, odkryto podczas prac wykopaliskowych na zamku w Grudziądzu²⁵ oraz Człuchowie²⁶. W obu przypadkach analiza makroskopowa zachowanych

¹⁹ B. Twardosz, *Trzy późnośredniowieczne i nowożytnie naczynia szklane z Poznania*, „*Fontes Archaeologici Posnanienses*” 2011, t. 47, s. 303–308.

²⁰ *Ibidem*..., s. 304.

²¹ *Ibidem*, s. 305.

²² B. Panczenko, *Średniowieczne i nowożytnie szkło użytkowe z Kruszwicy (stanowiska 1, 4, 5)*, Poznań 1978 (maszynopis pracy magisterskiej w bibliotece Instytutu Prahistorii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, nr kat. 10837).

²³ B. Twardosz, *Trzy późnośredniowieczne...*, s. 305.

²⁴ *Ibidem*, s. 304–305.

²⁵ M. Markiewicz, *Wyroby ze szkła*, [w:] *Zamek w Grudziądzu w świetle źródeł archeologicznych. Studia i materiały*, red. M. Wiewióra, Toruń 2012, s. 292.

²⁶ S. Siembora, *Naczynia szklane z badań archeologicznych pod wieżą Zamku Wysokiego w Człuchowie*, Warszawa 2013, s. 51–52 (maszynopis pracy licencjackiej

cech formalnych pozwala jednak na hipotetyczne założenie, że mogą one pochodzić z czarek typu *Maigelein*. W pierwszym przypadku mowa o górnym fragmencie naczynia z zachowaną częścią gładkiego pasa szyjki bądź wylewu, charakterystycznego dla naczyń tego typu. W drugim przypadku mamy do czynienia z ułamkiem korpusu z widocznym ornamentem lekko ukośnego żłobkowania.

Dokonane zestawienie generuje liczne problemy badawcze. Nieznaczną liczbą czarek odnotowaną na ziemiach polskich zmusza do postawienia pytania, dlaczego obecność tej formy wyrobu jest tak rzadka w porównaniu do licznych znalezisk tego typu na terenie Europy Północno-Zachodniej? Pojawia się także pytanie, dlaczego czarek nie zarejestrowano w materiale archeologicznym pochodzącym z historycznych centrów miast, w których można by się tego spodziewać. Dla przykładu, ani jeden egzemplarz, jak dotychczas, nie jest znany z bogatego w okresie późnego średniowiecza, portowego Elbląga²⁷, utrzymującego liczne kontakty handlowe drogą morską z Północnymi Niemcami, ani też z Wrocławia, pozostającego w silnej relacji gospodarczo-kulturowej w analogicznym okresie z obszarem Niemiec Południowych²⁸.

Wydaje się, że stan badań archeologicznych dotyczących ziem polskich w późnym średniowieczu i w czasach nowożytnych tylko częściowo wyjaśnia znikomą liczbę odkrytych czarek. Badania nad szkłem i opracowania wyrobów wykonanych z tego tworzywa nadal stanowią margines działań podejmowanych w ramach archeologii historycznej w Polsce²⁹, ale mimo tego dysponujemy stosunkowo sporą bazą źródłową dla tej kategorii zabytków, w której zauważalny jest fakt znikomej reprezentacji miseczek *Maigelein* wobec częstego występowania innych form szklanych, pucharków i kubków, które wiązać można z niemiecko-niderlandzkim kręgiem wytwórczości szklarskiej. W literaturze zagranicznej pojawiają się stwierdzenia, że forma czarki jest łatwiejsza w identyfikacji niż forma szklanych³⁰.

---

w Zakładzie Archeologii Późnego Średniowiecza i Czasów Nowożytnych Instytutu Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego).

²⁷ A. Gołębiowski, *Importy naczyń szklanych na Starym Mieście w Elblągu w średniowieczu i okresie nowożytnym*, „Archaeologia Elbingensis” 1992, t. 2, s. 37–46.

²⁸ Cf. J. Biszkont, *Późnośredniowieczne szklarstwo na Śląsku*, „Wratislavia Antiqua” 2005, t. 7.

²⁹ L. Kajzer, *Wstęp do archeologii historycznej w Polsce*, Łódź 1996, s. 235.

³⁰ Ch. Tøssebro, *Wine and power. A spatial and stratigraphical study of the pottery and glass assemblages from the wine cellar in Bergen, Norway*, „Historische Archäologie” 2012, Vol. 2, s. 10.

Ze stwierdzeniem tym należy się zgodzić jedynie częściowo, ponieważ wobec znacznej wariantywności kształtów szklanicy w późnym średniowieczu rolą badacza jest nie tylko określenie formy (szklanica), lecz także jej typu (*Rippenbecher*, *Keulengläser*, *Römerartiger Becher* itd.), co dla niedoświadczonego badacza szkła może być tak samo kłopotliwe jak identyfikacja fragmentu szkła jako części miseczki.

Osobną kwestią wydaje się również szczegółowa analiza funkcji czarek typu *Maigelein*. Wśród zaproponowanych przez badaczy rozwiązań przeważa pogląd, że były to naczynia do picia, ale pojawiły się także stwierdzenia, że mogły one służyć do przechowywania płynnych relikwii³¹ albo serwowania potraw³² (np. rodzynek, miodu i sypkich przypraw). Być może to ostatnie stwierdzenie, które wymaga podjęcia badań nad różnicami w szeroko rozumianej kulturze stołu stanowi przynajmniej częściowe wyjaśnienie postawionego powyżej pytania.

Pewnym uzasadnieniem może być także aspekt ekonomiczny. Do połowy XVI w. hutnictwo szkła na ziemiach polskich nie było rozwinięte³³. Istniejące ówczesne huty produkowały wyroby o niskiej jakości i zapewne niższych walorach estetycznych niż warsztaty zachodnioeuropejskie, w wyniku czego nie pokrywały one zapotrzebowania na naczynia szklane a braki te uzupełniano wyrobami importowanymi. Zarówno wyroby zagraniczne (ze względu na znaczne koszty transportu), jak i miejscowe (ze względu na ich znikomą liczbę) musiały być drogie, w związku z czym bardziej ekonomicznym rozwiązaniem był zakup naczyń wchodzących w zakres podstawowej zastawy stołowej, takich jak szklanice i szklanki, ewentualnie kubki. Tym samym można tłumaczyć znaczną popularność w okresie późnośredniowiecznym i nowożytnym szklanicy fletowatych i typu fletowego³⁴.

Podsumowując należy podkreślić, że czarki typu *Maigelein* odnotowano dotychczas tylko na siedmiu stanowiskach w Polsce. Dodatkowo na dwóch wystąpiły fragmenty szkła, których cechy formalne wykazują pewne analogie z omawianą kategorią zabytków. Geograficznie zasięg występowania omawianych znalezisk obejmuje głównie Polskę północno-zachodnią, za wyjątkiem Solca nad Wisłą, do którego tego typu wyroby mogły dotrzeć drogą rzeczną, należy jednak pamiętać o stosunkowo późnej chronologii

³¹ Cf. O. Krukowska, *Szkło w badaniach...*, s. 440.

³² B. Twardosz, *Trzy późnośredniowieczne...*, s. 305.

³³ A. Wyrobisz, *Szkło w Polsce od XIV do XVIII w.*, Wrocław 1968, s. 16 i n.

³⁴ Mianem szklanicy fletowych i typu fletowego określane są wysokie, smukłe szklanice na stopkach, osiągające wysokość około 60 cm i pojemność około 1 litra.

odkrytych tam zabytków. Wszystkie omawiane obiekty należy uznać za importy z terenu Niemiec. Wspólne dla uwzględnionych egzemplarzy są: ogólna morfologia naczynia w tym ich niewielkie rozmiary oraz charakterystyczne ukształtowanie szyjki bądź wylewu, chronologia ich występowania, technika produkcji w formie oraz ornamentowanie korpusu (za wyjątkiem jednego okazu). Zróżnicowanie natomiast występuje w zakresie rodzaju dekoracji, a także barwy szkła. Na obecnym etapie nie jest możliwe jednoznaczne wyjaśnienie faktu marginalnego użytkowania miseczek na ziemiach polskich w omawianym okresie oraz określenie ich podstawowej funkcji. Odpowiedź na te pytania wymaga podjęcia dalszych specjalistycznych badań w wymienionym zakresie.

Bibliografia

- BISZKONT J., *Późnośredniowieczne szklarstwo na Śląsku*, „Wratislavia Antiqua” 2005, t. 7.
- BRZEŻYCKA Ł., *Późnośredniowieczne i nowożytnie szklane naczynia apteczne odkryte na Starym Mieście w Poznaniu*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici” 1995, t. 22, s. 65–76.
- CIEPIELA S., *Zabytki szklane z Solca nad Wisłą od końca XV do XVIII/XIX w.*, „Studia i Materiały z Historii Kultury Materialnej” 1971, t. 45: *Wyroby rzeźmiślnicze w Polsce w XIV–XVIII w.*, red. Z. Kamieńska, s. 173–214.
- DRAHATOVÁ O., *Szkło europejskie*, Warszawa 1984.
- Glass. A pocket dictionary of terms commonly used to describe glass and glassmaking*, ed. D. Whitehouse, Corning–New York.
- GOŁĘBIEWSKI A., *Importy naczyń szklanych na Starym Mieście w Elblągu w średniowieczu i okresie nowożytnym*, „Archaeologia Elbingensis” 1992, t. 2, s. 37–46.
- HESS C., HUSBAND T., *European Glass in the J. Paul Getty Museum*, Los Angeles 1997.
- KAJZER L., *Wstęp do archeologii historycznej w Polsce*, Łódź 1996.
- KRUKOWSKA O., *Szkło w badaniach archeologicznych Gdańska*, [w:] *Stan badań archeologicznych miast w Polsce*, red. Z. Borcowski, M. Fudziński, H. Paner, Gdańsk 2009.
- KWIATKOWSKA M., *Czarki szklane z zamku w Kole, woj. Konin (XIV/XV–XV/XVI w.)*, „Zeszyty Muzealne” 1989, nr 1, s. 69–81.
- MARKIEWICZ M., *Wyroby ze szkła*, [w:] *Zamek w Grudziądzu w świetle źródeł archeologicznych. Studia i materiały*, red. M. Wiewióra, Toruń 2012, s. 292–299.

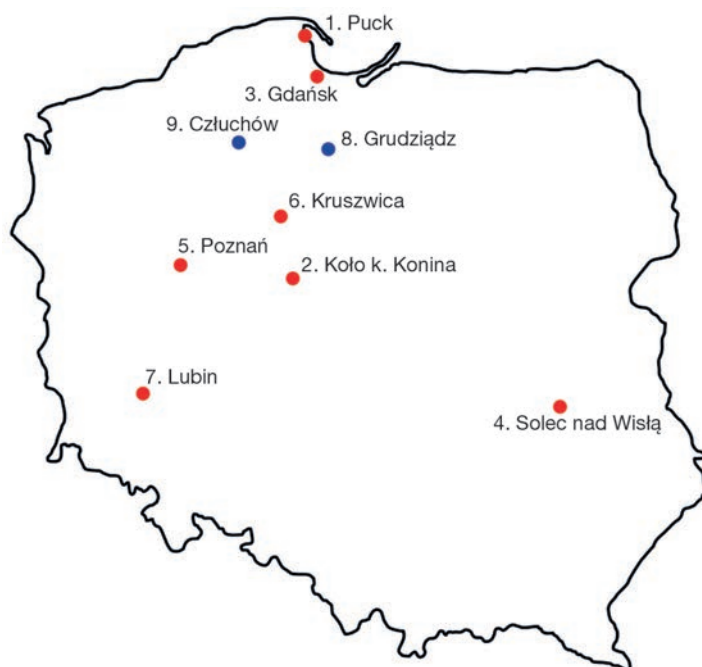
- MILEWSKA M., *Późnośredniowieczne i wczesnonowoczesne importowane naczynia szklane z zamku w Pucku*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 2007, t. 55, nr 1, s. 3–20.
- PANCZENKO B., *Średniowieczne i nowoczesne szkło użytkowe z Kruszwicy (stanowiska 1, 4, 5)*, Poznań 1978 (maszynopis pracy magisterskiej, Instytut Prahistorii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, nr kat. 10837).
- POLAK A., *Szkło i jego historia*, Warszawa 1981.
- RADEMACHER F., *Die deutschen Gläser des Mittelalter*, Berlin 1933.
- SIEMBORA S., *Naczynia szklane z badań archeologicznych pod wieżą Zamku Wysokiego w Człuchowie*, Warszawa 2013 (maszynopis pracy licencjackiej w Zakładzie Archeologii Późnego Średniowiecza i Czasów Nowoczesnych Instytutu Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego).
- TØSSEBRO C., *Wine and power. A spatial and stratigraphical study of the pottery and glass assemblages from the wine cellar in Bergen, Norway*, “Historische Archäologie” 2012, Vol. 2, s. 1–19.
- TWARDOSZ B., *Trzy późnośredniowieczne i nowoczesne naczynia szklane z Poznania*, „Fontes Archaeologici Posnanienses” 2011, t. 47, s. 303–308.
- WYROBISZ A., *Szkło w Polsce od XIV do XVIII wieku*, Wrocław 1968.

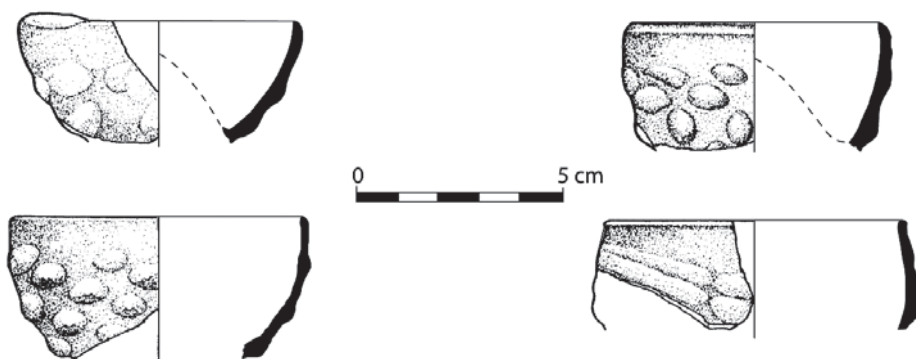
Aneks

Ryc. 1. Czarka typu *Maigelein* ze zbiorów Jean Paul Getty Museum.
Fot. na licencji Open Content Program

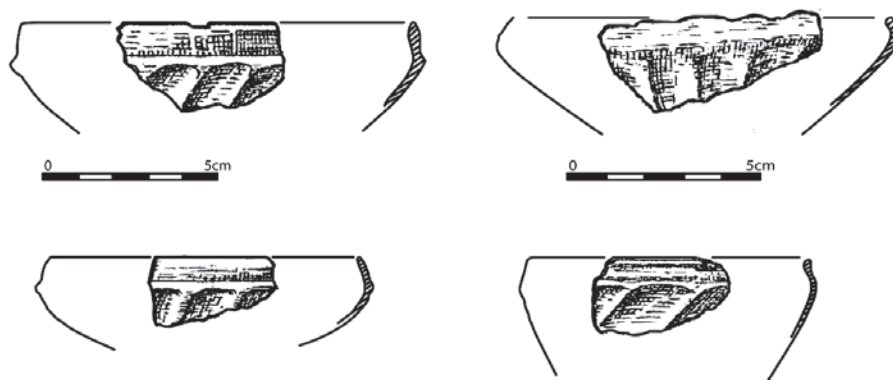

Ryc. 2. Rozmieszczenie stanowisk, na których odnaleziono fragmenty czarek typu *Maigelein* (nr 1–7 – potwierdzone występowanie czarki; nr 8–9 – domniemane występowanie czarki).

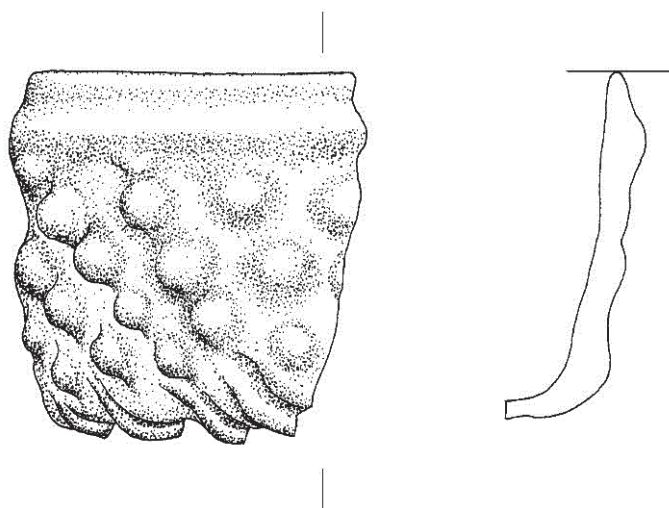
Ryc. 3. Znaleziska czarek typu *Maigelein* z Pucka.

Źródło: M. Milewska, *Późnośredniowieczne i wczesnonowożytne importowane naczynia...*, ryc. 3, s. 9

Ryc. 4. Znaleziska czarek typu *Maigelein* z Koła k. Konina.

Źródło: M. Kwiatkowska, *Czarki szklane z zamku w Kole...*, tabl. I, s. 78; tabl. II, s. 78; tabl. IV, s. 79

Ryc. 5. Czarka typu *Maigelein* z Gdańska.

Źródło: O. Krukowska, *Szkło w badaniach archeologicznych...*, ryc. 15, s. 447